

ATOQLI OTLARNI TRANSLITERATSIYA QILISHDAGI MUAMMOLAR

Charos Abdig‘aniyeva

Alisher Navoiy nomidagi ToshDO‘TAU talabasi
cabdiganiyeva@gmail.com

Annotatsiya: *Ushbu maqolada tarjima jarayonida atoqli otlarni tarjima qilishda keng foydalaniladigan transliteratsiya usuli va unda yuzaga keladigan muammolar atroflicha muhokama qilinadi. Fransuz adabiyoti namunalari va ularning o‘zbek tilidagi tarjimasi orqali transliteratsiyaga misollar keltiriladi. Transliteratsiya qilishda duch kelinadigan muammolarga yechim bo‘ladigan namunalar keltirib o‘tiladi.*

Kalit so‘zlar: *tarjimon, atoqli otlar, transkripsiya, transliteratsiya, yozuv tizimi.*

Tarjima – shunchaki matnni bir tildan boshqa tilga o‘girish emas, davlatlar va madaniyatlarni bog‘lovchi ko‘prik vazifasini o‘tovchi vositadir. Har bir til orqali o‘ziga xos madaniyat, tarix va kundalik turmush tarzi aks ettiriladi. Mashhur amerikalik tilshunos Yevgeniy Nayda ta’kidlaganidek, "Yaxshi tarjimaning ta’rifi qabul qiluvchining tarjima qilingan xabarga bo‘lgan munosabatiga bog‘liq va bu ma’lumotni asl nusxada berilganda qabul qiluvchilarning xabarga qanday javob bergani bilan taqqoslash lozim" [Rajabov 2024, 262]. Shu sababli ham tarjimondan faqatgina so‘zlarni emas, uning ortidagi madaniy mazmun-mohiyatni ham anglay olishi va yetkazib berishi talab etiladi. Ayniqsa, bir-biridan tubdan farq qiladigan ikki xil madaniyatga tegishli bo‘lgan asarlarni tarjima qilishda turli qiyinchiliklarga duch kelishi tabiiy hol. Shulardan biri sifatida atoqli otlar tarjimasida yuzaga keladigan muammolarni misol qilib keltirishimiz mumkin. Hattoki yetuk tarjimon sifatida tanilgan mutaxassislar ham tarjimadagi asosiy qiyinchilik sifatida kontekstni tushunarsiz yoki uznligini emas, balki yozuvchi tomonidan tanlangan atoqli otlar ekanligini ta’kidlab o‘tishadi.

Ko‘pgina tilshunoslar, xorijiy til o‘qituvchilar va o‘rganuvchilarni qiynab keladigan savol "atoqli otlar tarjima qilinishi kerakmi yoki qanday bo‘lsa shunday aytilaverishi kerakmi" har doim paydo bo‘ladi. Mazkur muammo kundalik hayot va keng jamoatchilik uchun amaliy ahamiyatga ega bo‘lganligi sababli, u ko‘pincha publitsistik va amaliy nuqtayi nazardan, mualliflarning lisoniy kompetensiyasiga qarab, individual va subyektiv tarzda hal qilinadi. Boshqa tildagi atoqli otlar, so‘zlar, gaplar va matnlarni boshqa milliy tilga yoki bir yozuv tizimidan boshqasiga to‘g‘ri va aniq tarzda ko‘chirish zarurati paydo bo‘lganda, transkripsiya, transliteratsiya, transformatsiya kabi usullardan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Transkripsiya – yozuvning nutq tovushlarini ifodalash uchun qo‘llaniladigan shartli qismi bo‘lib, nutqning tovushiy sifatlarini yozuvda aniq aks ettirishda foydalaniladi.

Transliteratsiya – bir alifbo tizimida yozilgan matnni boshqa yozuv tizimidagi belgilar bilan ifodalash jarayonidir [Jumaniyozov va b. 2025, 23].

Ilk transliteratsiya jarayonlari 19-asrda Prussiya kutubxonalarida arab, hind, lotin kabi turli yozuvlarda yozilgan asarlarni bir yozuv tizimiga o‘tkazish ehtiyoji tufayli amalga oshirilgan. Transliteratsiya xalqaro holatda bo‘lishi mumkin va bo‘lishi kerak, shu jihatidan ham transkripsiyadan ajralib turadi, chunki, u biror milliy alifboga asoslanib amalga oshirilmaydi. Amaliy transkripsiya esa biror bir belgili alifboga, ma’lum imloda qabul qilingan me’yorlarga tayangan holda qo‘llaniladi. Transliteratsiya, ayniqsa qadimiy qo‘lyozmalar, xalqlar tarixi, tili va adabiyotini o‘rganishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bu usul ayniqsa atoqli tarjimasida alohida ahamiyatga ega, chunki atoqli otlar tarjima qilinmaydi. Shu bilan bir qatorda atoqli otlar milliy, tarixiy va madaniy axborot tashuvchisidir, ayni shu sababli ham noto‘g‘ri tarzda amalga oshirilgan transliteratsiya asarning badiiy va semantik yaxlitligiga putur yetkazishi mumkin. Transliteratsiya jarayonida yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan muammolarni fransuz va o‘zbek tillari misolida ko‘rib chiqamiz.

Fransuz tilidan o‘zbek tiliga transliteratsiya qilishda asosan fransuzcha talaffuz normasi asos qilib olinadi. Chunki fransuz tilida yozuv va va talaffuz o‘rtasida kata farq mavjud. Qaysidir harflar o‘qilmaydi yoki o‘zbek tilidagi muqobillaridan butunlay boshqa tovushni ifodalaydi.

Masalan, fransuz tilida:

- so‘z oxiridagi s, t, d, x ko‘pincha o‘qilmaydi;
- e unlisi ayrim hollarda talaffuz qilinmaydi;
- ch, gn, eau, ou kabi harf birikmalari maxsus tovushlarni ifodalaydi.

Shu sababli transliteratsiya jarayoni oddiy grafik ko‘chirish emas, balki fonetik moslashtirish jarayonidir.

Transliteratsiya hodisasiga yaqqol misollar keltirish uchun Gi de Mopassanning “Bel ami” (“Azizim”) asarini muhokamaga tortamiz. Undagi qator atoqli otlar: ismlar, joy nomlari, turli unvon va lavozim nomlari aynan shu yo‘l bilan o‘zbek tiliga o‘girilgan:

Asosiy qahramon ismining transliteratsiyasi

Georges Duroy → Jorj Dyurua

Bu misolda:

Georges fransuz tilida [ʒoʁʒ] tarzida talaffuz qilinadi va o‘zbekchada Jorj shaklida berilgan;

Duroy so‘zidagi du- bo‘g‘ini dyu, -roy esa talaffuzga mos holda rua tarzida ifodalangan.

Bu transliteratsiya fransuzcha talaffuzni iloji boricha aniq yetkazishga qaratilgan.

Ayol qahramonlar ismlari

Madeleine Forestier → Madlen Forestye

Bu yerda:

Madeleine so‘z oxiridagi -e talaffuz qilinmagani sababli Madlen shaklida berilgan;

Forestier dagi -ier birikmasi o‘zbek tilida -ye orqali ifodalangan.

Suzanne Walter → Syuzanna Valter

Fransuzcha u tovushi yu tarzida moslashtirilgan, Walter esa o‘zbek tilida talaffuzga qulay shaklda berilgan.

Tashkilot va matbuot nomlari

La Vie Française → “La Vi fransez” gazetasi

Bu misolda gazeta nomi qisman transliteratsiya qilingan:

Vie → vi

Française → fransez

Ba’zi tarjimalarda nom asl shaklda qoldirilib, izoh bilan beriladi. Bu usul matnning ijtimoiy-tarixiy ruhini saqlashga yordam beradi.

Geografik nomlar

Paris → Parij

Bu nom o‘zbek tilida an’anaviy shaklda berilgan bo‘lib, transliteratsiya va tarixiy me’yor uyg‘unligini ko‘rsatadi.

Unvon va murojaat shakllari

Monsieur Walter → Janob Valter

Bu yerda Monsieur so‘zi tarjima qilingan, familiya esa transliteratsiya qilingan. Bu holat tarjima va transliteratsiyaning bir matn ichida birgalikda qo‘llanishiga yaqqol misol bo‘la oladi.

“Bel-Ami” asarining o‘zbekcha tarjimalarida atoqli otlar asosan fransuz tilidagi real talaffuzga tayangan holda transliteratsiya qilingan bo‘lib, bunda o‘zbek tilining fonetik imkoniyatlari va o‘quvchining qabul qilish qulayligi hisobga olingan. Ayrim hollarda esa an’anaviy yoki tarjima yo‘li tanlangan, bu esa transliteratsiyaning mutlaq emas, balki kontekstga bog‘liq jarayon ekanini ko‘rsatadi.

Xulosa qilib aytganda, transliteratsiya tillararo muloqot va tarjima jarayonining muhim tarkibiy qismi bo‘lib, u so‘z va nomlarni bir yozuv tizimidan boshqasiga ko‘chirishda nafaqat grafik moslikni, balki fonetik yaqinlik va madaniy omillarni ham hisobga olishni talab etadi. Atoqli otlar transliteratsiyasida yozuv va talaffuz o‘rtasidagi tafovutlar, turli tillarda tovush tizimining mos kelmasligi hamda tarixiy-an’anaviy shakllarning mavjudligi ko‘pincha bir nechta variantlarning paydo bo‘lishiga olib keladi. Shu bois transliteratsiya

jarayonida izchillikni saqlash, mavjud me’yor va standartlarga tayanish, zarur hollarda izoh va qo‘shimcha tushuntirishlardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. To‘g‘ri amalga oshirilgan transliteratsiya matnning aniqligi va tushunarligini ta’minlabgina qolmay, balki tillar va madaniyatlar o‘rtasidagi aloqaning samarali bo‘lishiga ham xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Rajabov S. Tasavvurli, umumiy-tasavvurli va raqamli-tasavvurli qoidalarni tahlil //Science and Education. - 2024. - T. 5. - №. 5. - 262-268b.
2. Jumaniyozov Z. , S. Islomov. Zamonaviy o‘zbek tilida transliteratsiya va amaliy transkripsiya//Scientific Electronic Journal “Foreign Languages in Uzbekistan”. – 2025. - T. 11, №ю 3 . - 23–45b.
3. Maupassant. Bel-Ami. 1885.
4. Ги де Мопассан. Азизим. – Тошкент: Yangi kitob, 2020. - 480 б.
5. Erkinovna, B. Z. (2025). HISTORICAL AND CULTURAL BACKGROUND OF ENGLISH METAPHORS.
6. Bekmuradova, Z. (2025, May). The O ‘ZBEK TILSHUNOSLIGIDA XIAZM HODISASINING O ‘RGANILISHI. In Conferences (Vol. 1, No. 01).
7. Asadov, M. (2025). The concept of individualism and absurdity in Camus’ the stranger. American Journal of Philological Sciences, 5(03), 119-123.
8. Asadov, M. (2025, July). HOMO POETIKUS KONSEPSIYASI: NAVOIY VA RUMIY. In Conferences (Vol. 1, No. 1).